

АНОТАЦІЯ

Голубєв О. В. Державне регулювання розвитку соціального підприємництва в національній економіці. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2023.

Дисертацію присвячено дослідженню державного регулювання розвитку соціального підприємництва. З урахуванням загальної теорії управління, міжнародного досвіду, узагальнення та аналізу практики функціонування суб'єктів підприємницької діяльності у соціальній сфері розроблено основи науково-практичного забезпечення реалізації соціальної функції держави для розвитку національної економіки.

Висвітлення обраної тематики дослідження передбачає аналіз стану наукового розроблення, визначення поняття та місця соціального підприємництва у системі державного регулювання, визначення ознак соціального підприємництва, окреслення видів та інструментів державного регулювання його розвитку, а також аналіз досвіду використання основних методів державного регулювання у процесі становлення та подальшого розвитку соціального підприємництва в національній економіці.

У роботі сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, які характеризуються науковою новизною. Проведено аналіз нормативно-правових актів, які регулюють підприємництво в соціальній сфері, проаналізовано світовий досвід, досліджено літературні джерела у галузі державного регулювання соціального підприємництва. Наукове дослідження проведено на підставі загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Встановлено, що соціальне підприємництво еволюціонувало зі звичайної допомоги у скруті у самостійний вид діяльності. Зазвичай така допомога надавалась соціально вразливим верствам населення та мала

соціальний вплив, хоча не була систематичною. Протягом періоду активного поширення даного явища в різні періоди воно набувало відповідних форм вирішення соціальних проблем для різних соціальних груп.

Виявлено, що у світовій науці та практиці не існує єдиного визначення поняття соціального підприємництва, але воно є мультидисциплінарним явищем, оскільки основу його розуміння формують моральні, соціальні, психологічні, етичні, економічні елементи, питання соціальної справедливості.

Запропоновано авторське визначення соціального підприємництва як систематичну самостійну соціально орієнтовану господарську діяльність підприємців, підприємств, яка здійснюється на основі інноваційних підходів до вирішення соціальних проблем та забезпечує можливість отримання доходу, який спрямовується на вирішення/пом'якшення соціальних проблем, створення соціальних та економічних благ та на основі цього забезпечення позитивних зрушень у суспільстві.

Встановлено, що історично формування соціального підприємництва як самостійного явища пройшло такі етапи: зародження (відбулось з середини XIX століття – другої половини XX століття, у цей період було започатковано взяття на себе певної соціальної відповідальності власниками капіталу), розвитку (наприкінці XX століття внаслідок створення перших соціальних підприємств, оформлення фінансування певної допомоги для окремих верств населення у самостійну діяльність з надання соціальних благ та вирішення соціальних проблем на постійній основі) й активного поширення (на початку XXI століття внаслідок загострення соціальних проблем у більшості країн. З цього часу розпочалось створення перших офіційно зареєстрованих соціальних підприємств).

Акцентовано, що при вирішенні соціальних проблем доцільно розрізняти два підходи, які склалися у суспільстві: *фінансовий та інституційний*. За *фінансового підходу* йдеться про збір ресурсів для

вирішення проблеми конкретних соціально вразливих груп населення, яке може не виділятися у окремий вид діяльності та офіційне оформлення самостійним суб'єктом господарювання. Це можуть бути соціальна допомога, соціальний захист, корпоративна соціальна відповідальність бізнесу. За *інституційного підходу*, вирішення соціальних проблем складає основний вид діяльності відповідного суб'єкта господарювання та здійснюється систематично. У цьому разі соціальне підприємництво набуває інституційної форми (соціальне підприємництво, соціальне підприємство).

В ході дослідження встановлено, що соціальне підприємництво є органічною складовою системи соціального захисту та елементом соціальної політики країни. Доведено, що лише окремі елементи загальнодержавної системи соціального захисту доцільно відносити до сфери соціального підприємництва, зокрема, це *соціальна робота, соціальні послуги та соціальне замовлення*.

Встановлено, що складність регулювання соціального підприємництва полягає у фактичній відсутності в Україні нормативних вимог до соціальних підприємців та соціальних підприємств внаслідок невизначеності у нормативних документах самого поняття «соціальне підприємництво».

Проведено конкретизацію суб'єктів соціального підприємництва. Акцентовано, що відповідність діяльності підприємства таким поодиноким ознакам як визначення ним соціальної місії, отримання статусу неприбутковості ще не ідентифікує відповідний суб'єкт як соціальне підприємство чи соціальне підприємництво. Саме *одночасна відповідність всім змістоутворюючим ознакам соціального підприємництва* слугує виокремленню суб'єктів соціального підприємництва задля реалізації основних цілей регулювання. Обґрунтовано, що основними суб'єктами соціального підприємництва є представники малого та середнього бізнесу, громадські організації та благодійні організації.

Виявлено, що особливу частину учасників процесу вирішення соціальних проблем суспільства займає волонтерська діяльність. Однак, хоча волонтерська діяльність є за своєю природою соціальною, однак соціальним підприємництвом її визнати не доцільно, враховуючи норми чинного законодавства.

Узагальнюючи наявні наукові напрацювання, сформульовано авторське визначення *державного регулювання соціального підприємництва* як комплексну цілеспрямовану діяльність державних органів влади та управління всіх рівнів із поєднання, узгодження, комбінування різноманітних форм, інструментів, методів та важелів регулювання діяльності суб'єктів соціального підприємництва.

Основними напрямками практичного поширення державного регулювання на сферу соціального підприємництва запропоновано визначити такі: координування, підтримка та стимулювання, а вплив держави на розвиток суб'єктів соціального підприємництва реалізувати шляхом нормативно-правового, фінансово-інвестиційного, бюджетно-податкового, інфраструктурного та інформаційно-консультативного блоку методів регулювання.

Аналіз правового забезпечення функціонування соціального підприємництва окремих країн, дав змогу виявити, що єдиного уніфікованого варіанту щодо пакету інструментів для регулювання розвитку соціального підприємництва, наразі не сформовано, що пов'язано з особливостями розуміння та можливостями кожної конкретної країни. Аналіз досвіду Великої Британії, Ірландії, Німеччини, Італії, Данії, Фінляндії, Бельгії, США, Канади, Польщі, Латвії засвідчив наявність в них розроблених, прийнятих у дію нормативно-правових актів щодо регулювання соціального підприємства.

Виявлено, що організаційно-правові форми соціального підприємства, можуть бути досить різними в різних країнах, але найпоширенішою формою є кооперативи. Встановлено, що у більшості країн, роботу соціальних

підприємств та форму їх функціонування легалізовано та закріплено на рівні законодавства (Великобританії, Угорщині, Чеській Республіці, Словацькій Республіці, Словенії, Литві, Польщі, Іспанії, Португалії, Греції, Бельгії та Франції).

Досвід розвитку соціального підприємництва підтвердив наукову гіпотезу, що розвиток соціальних підприємств у кожній з країн залежить від рівня загального добробуту у цій країні, але й впливає на підтримання належного рівня добробуту. Таким чином, виявлено, що чим вище рівень розвитку країни, тим більшою підтримкою характеризується й розвиток соціального підприємництва. І, навпаки, у країнах із високим рівнем підтримки розвитку соціального підприємництва спостерігаються високі позиції для показника ВВП на душу населення, показників людського розвитку, контролю безробіття та бідності, що відображається на загальних міжнародних індикаторах (індекс щастя, індекс соціального прогресу, індекс людського розвитку, показник ефективності уряду тощо).

Аналіз інституційних чинників та середовища регулювання соціального підприємництва дав змогу акцентувати, що здебільшого соціальне підприємництво реалізується шляхом утворення соціальних підприємств без чіткого закріплення на законодавчому рівні соціального підприємства як інституційної форми реалізації соціального підприємництва. Серед переваг такої ситуації для підприємців є можливість вибору будь-якої організаційно-правової форми, яка б оптимально задовольняла інтереси соціального підприємця, зокрема й щодо мінімізації оподаткування. Недоліком – відсутність пільг від держави безпосередньо соціальним підприємствам, що ускладнює запровадження інструментів підтримки та робить їх більш уразливими в конкуренції порівняно з традиційним бізнесом.

Виявлено, що на практиці часті випадки ототожнення соціального підприємництва та бізнесу у соціальній сфері (*надання платних соціальних послуг*), що призводить до його підміни традиційним бізнесом. Доведено, що такі організаційні утворення бізнесу в соціальній сфері як приватні медичні

центри, клініки, дошкільні дитячі заклади з розвитку дитини, приватні заклади освіти, приватні пансіонати з догляду для людей похилого віку, приватні служби з надання соціальних послуг для різноманітних верств населення тощо, соціальним підприємництвом не є, оскільки передбачає компенсацією за створення та надання соціальної послуги шляхом запровадження плати за її надання при вирішенні соціальної проблеми.

За підсумками аналізу функціонування в Україні суб'єктів соціального підприємництва у розрізі основних організаційно-правових форм встановлено відсутність обмежень у виборі форми для здійснення такої діяльності. Виявлено, серед соціального підприємництва такі організаційно-правові форми: підприємства (приватні підприємства – 16%), господарські товариства (товариства з обмеженою відповідальністю – 13%), кооперативи (сільськогосподарські кооперативи – 10%), громадські об'єднання, благодійні організації та інші подібні організації (громадські організації – 14%, громадські об'єднання – 5%, благодійні організації – 6%), інші організаційно-правові форми (підприємець – фізична особа – 26%).

Визначено, що суттєвою проблемою, яка стримує розвиток соціального підприємництва в Україні є юридична та термінологічна невизначеність соціального підприємництва, непрозорість здійснення цієї діяльності тощо, що зумовлює зловживання з отримання грантів, кредитів, пільг та інших переваг. В результаті суб'єкти соціального підприємництва втрачають довіру населення та органів влади, необхідні для успішного провадження своєї діяльності.

Аргументовано важливість розгляду потенціалу розвитку соціального підприємництва як сукупності наявних можливостей у відповідних суб'єктів задовольняти соціальні потреби окремих верств населення та вирішувати соціальні проблеми у суспільстві. Виявлено, що коли йдеться про потенціал соціального підприємництва, здебільшого вартує уваги така діяльність з позицій її спроможності забезпечувати соціалізацію для окремих груп населення. Такий підхід в Україні доволі давній, оскільки має історичні витоки з кооперативного руху та створення соціально-орієнтованих підприємств в

дореволюційну епоху бізнесу родин Терещенків, Ханенків, Симиренків, митрополита А. Шептицького та інших відомих меценатів. До прикладу, в Україні ще у середині двадцятого століття створювалися товариства глухих та сліпих. Діяльність таких підприємств базувалась на залученні до виробництва людей з інвалідністю, що сприяло їх соціалізації.

Акцентовано, що *потенціал соціального підприємництва* утворює певний ореол якісних та кількісних параметрів суспільного розвитку, що визначає здатність відповідного носія соціальних потреб до соціальної адаптованості (соціалізації), фінансової незалежності та впевненості.

Виявлено, що соціальне підприємництво в Україні лише формується в національній економіці як самостійний напрям діяльності. Активізація його розвитку потребує створення відповідних інститутів, підтримки та нівелювання перешкод для розвитку.

Аргументовано, що для удосконалення державного регулювання розвитку соціального підприємництва повинна бути сформована комплексна система показників-індикаторів, аналіз динаміки яких дає змогу інститутам регулюючого впливу своєчасно реагувати на реальний потенціал накопиченої соціальної напруги, спричиненої зростанням масштабів розшарування населення за рівнем доходів й посиленням суспільної маргіналізації.

Доведено, що державне регулювання розвитку соціального підприємництва доцільно зорієнтувати на формування відповідних стратегій, які найбільшою мірою сприятимуть вирішенню соціальних проблем у суспільстві, стимулюючи залучення представників вразливих верств населення до економічних процесів, а не лише шляхом збільшення витрат на їх соціальне дотування. За такого підходу вирішуватиметься одночасно проблема підвищення рівня соціальної свідомості населення, а з іншої – ефективність використання фінансових ресурсів платників податків, за рахунок яких і фінансуються соціальні програми країни.

Обґрунтовано, що формування та вибір відповідної стратегії регулювання розвитку соціального підприємництва потребує розроблення

відповідного методичного забезпечення. Така методика має одночасно слугувати двом цілям. По перше, дати змогу ідентифікувати чинний перелік соціальних проблем та поточний стан їх вирішення (запропоновано обчислювати «індикатор соціальної вразливості (*social vulnerabilities*)»). По друге, систематизувати та узагальнити існуючий світовий та український досвід аналізу й моделювання соціальних орієнтирів для національної економіки (запропоновано обчислювати «індикатор соціальної стабільності (*social stability*)»). Співвідношення між значеннями цих агрегованих індикаторів дасть змогу сформулювати ядро регулювання та деталізувати відповідні варіанти стратегій розвитку соціального підприємництва, а також обґрунтувати моделі регулювання розвитку соціального підприємництва.

Запропоновано методики обчислення та розроблені розрахункові моделі для індикаторів: «Індикатора соціальної стабільності» (I_{ss}) на основі застосування середнього значення основних показників: індекс людського розвитку (*Human Development Index (HDI)*), світовий рейтинг добробуту (*The Legatum Prosperity Index (LPI)*), індекс щастя (*Happiness Index (HI)*) та індекс соціального прогресу (*Social Progress Index (CPI)*); «Індикатора соціальної вразливості» (I_{sv}) за сукупністю показників офіційної статистики, які найбільшою мірою характеризують чотири групи «вразливостей» для прояву соціальних проблем та визначення цілей соціального підприємництва («бідність», «безробіття», «смертність», «неосвіченість»).

Залежно від співвідношення індикаторів соціальної стабільності та соціальної вразливості запропоновано критерії вибору стратегій розвитку соціального підприємництва та моделі його регулювання для національної економіки. Запропоновано розгляд двох основних моделей регулювання та чотири основні стратегії регулювання для розвитку соціального підприємництва. I. Модель стимулювання. Дана модель вміщує дві стратегії: 1) «стратегія поштовху», доцільна до реалізації у випадку низьких показників для індикаторів соціальної вразливості та соціальної стабільності; 2) «стратегія заохочення», доцільна для реалізації у разі високих показників

соціальної стабільності та низькому рівні соціальної вразливості. II. Модель партнерства у частині взаємовідносин «бізнес-влада». Дана модель містить наступні дві стратегії: 3) *»стратегія підтримки»*, доцільна у разі низьких розрахункових значень для індикатора соціальної вразливості та високих значень для соціальної стабільності; 4) *»стратегія невтручання»*, застосовується у випадку високих значень для індикаторів соціальної стабільності та соціальної вразливості.

За результатами апробації методики, виявлено, що для України за підсумками 2021 року характерним є «посередні» індикатор соціальної стабільності та індикатор соціальної вразливості склалися такі вихідні умови доцільною, що уможливають реалізацію *регулювання стратегією підтримки за моделлю партнерства*.

Обґрунтовано, що умовами активізації розвитку соціального підприємництва доцільно визначити: селективний характер – підтримка соціальних підприємств, орієнтованих на вирішення вагомих соціальних проблем на інноваційних засадах; локалізований протекціонізм з пріоритетом застосування непрямих форм підтримки, які не спотворюють дію ринкових механізмів; системна підтримка, яка базується на використанні програмно-цільового підходу – комплексу загальнодержавних, регіональних та місцевих програм сприяння розвитку соціальних підприємств з розмежуванням повноважень між центральними та місцевими органами влади; державними, недержавними й громадськими організаціями; гарантування – підтримка, яка закріплюється договірними відносинами та взаємною відповідальністю сторін.

Основними інструментами підтримки розвитку соціального підприємництва запропоновано визначити: удосконалення нормативно-правового забезпечення соціального підприємництва, у частині створення спеціальної нормативної бази, ідентифікація статусу «соціальне підприємство» та «соціальне підприємництво»; інституційне забезпечення та супровід функціонування – наявність урядових установ щодо реалізації

заходів підтримки соціального підприємництва; чітке розмежування функцій щодо підтримки соціального бізнесу між центральними та місцевими органами влади; налагодження взаємодії різних рівнів органів влади з об'єднаннями підприємців, громадських, волонтерських, благодійних організацій, меценатів тощо; застосування фінансових та кредитних важелів – державна та недержавна пряма фінансова підтримка, кредитування, гарантування кредитів; надання соціальним підприємствам в оренду на пільгових засадах (або на безоплатних умовах) приміщень, що знаходяться на балансі області, району чи міста та не використовуються; державне та місцеве фінансування реалізації програм та проєктів підтримки розвитку соціальних підприємств; запровадження державних (регіональних) замовлень (контрактів); податкове стимулювання діяльності соціальних підприємств та соціальних підприємців; запровадження податкових преференцій, з посиленням контролем та запобіганням схемам мінімізації податкових зобов'язань, з метою унеможливлення дискредитації цієї організаційної форми ведення бізнесу; удосконалення організаційних інструментів підтримки розвитку соціального підприємництва – формування консультаційних центрів з питань оподаткування, фінансування, юридичних питань тощо із залученням наявних структур при міських, районних радах та адміністраціях; маркетинг, залучення до співпраці з крупними підприємствами за схемами аутсорсингу; популяризація та просвітництво щодо переваг соціального підприємництва.

Розв'язання основних соціальних проблем України потребує змін у формуванні соціальної політики на рівні держави, яка б узгоджувала інтереси основних учасників процесу соціального розвитку. Основною формою співпраці та взаємодії у цьому напрямі між бізнесом та владою може стати public-private partnership (PPP) / державно-приватне партнерство (ДПП), основу якого складають соціальні проєкти.

Одержані в дисертації наукові результати дають підстави для формулювання висновків і рекомендацій, що мають теоретичне і практичне значення.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що окремі його положення, висновки та пропозиції можуть бути використані: у науково-дослідній діяльності при виконанні досліджень за темами «Розвиток національної економіки в контексті сучасної економічної теорії» (Державний реєстраційний номер: 0116U000798) та «Формування механізмів стабілізації функціонування промислових підприємств на засадах антикризового управління» (Державний реєстраційний номер: 0121U111281) в частині удосконалення процесу державного регулювання соціальних проблем національної економіки та розроблення пропозицій стосовно державного регулювання розвитку соціального підприємництва (акт впровадження № 833 від 08.09.2022 р., Класичний приватний університет); як основа для розроблення науково-практичних пропозицій із забезпечення ефективності функціонування суб'єктів господарювання у сфері соціального підприємництва у правовому полі, що дають змогу підвищити рівень економічної та інституційної їх захищеності у нестабільному середовищі для подальшого розвитку (довідка №23/11/2022-1двп від 23 листопада 2022 року ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій»); у практиці для розробки пропозицій задля активізації розвитку системи кредитної кооперації шляхом підготовки методичних обґрунтувань з організації внутрішньої політики ідентифікації проєктів соціального підприємництва (довідка №15/11/22-3 від 15.11.2022 р. КС «Освіта» Київського національного університету імені Тараса Шевченка); у навчальному процесі для розробки складових навчальних дисциплін циклу професійної підготовки щодо розвитку національної економіки й державного регулювання для економічного обґрунтування удосконалення інструментів вирішення соціальних проблем національної економіки засобами соціального підприємництва.

Ключові слова: державне регулювання, інновації, національна економіка, підприємництво, соціальне підприємництво, соціальна сфера, регулювання економіки, регуляторна політика, державна підтримка, розвиток національної економіки.